

Unitárius történetírás és Kálvinorthodoxia.

Első Rész.

Családügy és orthodox politika.

II. Fejezet.

(Folytatás.)

„Nem akarnám — így fejezi be Szilágyi Ferencz Servetnek teljesen igazságot szolgáltató és nemes gondolkozásról tanuskodó, szépen írt apológiáját — nem akarnám, hogy midőn ezeket keblem el nem fojtható érzelmeinek súlya alatt mint a *történelem adatát* tán kissé élénkebben előadtam, a t. olvasó azt higgye, mintha én Kálvin eléggé ismert s tőlem is e lap hasábjain ismételve méltatott érde-meit félreismerném, avagy őtet becsmérelni szándékoznám; de a *történelmi igazságot* senkiért és semmi áron megtagadni, a történelem első törvényét áthágni — nem szabad!“

Nem mondhatni, hogy Révész valami kellemesen lepte volna meg Szilágyi nyílt föllépése, ki ellene irányzott adatait, mint maga megjegyzi. „Kálvin városában s épen a tőle alapított városi könyvtárban“ szerezte. Sokkal nagyobb veszélyben forgott a Révész könyvében megnyilatkozott középkori orthodoxia e bátor és nemes hangú támadásra, mintsem a békítő utóhang mellett is a lesújtó vádakat hallgatással mellőzni lehetett volna. Révész beváltotta tehát már előbb oly elszántan hangoztatott fenyegetését; csakhogy ama „bizonyos tábor“ helyett most az egy szálból álló Szilágyi F. ellen fordult. Összeszedte roppant eruditiója összes kifejthető erejét és „sikra szállt, hogy a mint Isten tudnia adta, erős harczot vívjon szent kötelessége szerint“

Három hétre Szilágyi támadása után jelent meg a nagy port felverő felelet első czikke, a mi bizonyítja mind azt, hogy Révész saját nyilatkozata szerint is a polemiára jó előre felkészült s mind azt, hogy a pesti modern theologusok ellen beszerzett adatok Szilágyi ellen fordítása és rendezése nem csekély gondba és fáradságba került. A Prot. Egyh. és Isk. Lap 29. számában jött az első cikk „Történelmi tájékozás Kálvin és a kálvinizmus ügyében“ címmel és folyt szakadatlanul hétről-hétre julius közepétől sept. közepéig. Mint a legutolsó közlemény aláírása bizonyítja, az egész mű készen állt már julius havában, csupán a lap nem győzte nyomtatni. A kilenczközlésből hat Servetvel, tehát magával a fő kérdéssel foglalkozik.

Rövid visszapillantással a vita eddigi folyamára, a tudomány és történeti igazság érdekében sajnálatát fejezi ki Révész a felett, hogy vádjainak bebizonyításához Szilágyi *épen nem kellő készsűltséggel fogott*. Előbbi rövid figyelmeztetése után, a helyett, hogy gondolkozóba esett volna, vagy elősmerje tévedését, minden legkisebb újabb érv felhozása nélkül tört. adat elhallgatásának s a hist. kritika törvényei elleni vétségnek vádját emeli újabban is ő ellene. Következőkép felel meg a Szilágyitól ellenébe vetett vádakra:

— Kálvin életére s a Servet-ügyre vonatkozó irodalom mezején narus inventorként nem egyhamar léphet fel most bárki is s nem egykönnyen nőhet feltétlen írói tekintélylé. Barnin kívül Mosheim, Allwoerden, Trechsel, Stähelin stb. mind az eredeti forrásokból meritettek. Kálvin jellemére nézve mégis különböző eredményre jutottak, mert egyik orthodox, másik liberal szempontból tárgyalja; egyik a XVI. sz., másik a jelenkor mérlegén mérlegeli őt. Ha történelmi vitaközásoknál mindezeket figyelembe nem vesszük, akkor elcsatázhatunk igenis a végtelenig; de valódi eredményre, a biztos tört. igazságra eljutni nem fogunk soha. Erre csak a források teljességének szigorú és elfogulatlan figyelembevétel s a valódi helyes szempont eltalálása és következetes megtartása vezethet.

— Kálvinról írott művemben magam részéről mind az eretnekek büntetését, mind különösen Servet kivégeztetését határozottan és egyenesen kárhoztattam. Lehetetlennek mondám, hogy bárki is kárhoztató ítéletet ne mondana azok felett, kik amaz iszonyú ténynek szerzői voltak. Kimondtam, hogy S. kivégeztetését igazolni nem lehet. Kálvin mikor az eretnekek halállal büntetését javallja, az ó-szövetség szűk és sötét látkörében mozog. *Mindezek által világosan kimondtam saját ítéletemet* a XVI. sz.-i fogalmak, positiv törvények és gyakorlat felett is, melyekre támaszkodtak a genfiak és a melyeket kell voltaképen felelősökké tenni Servet kivégeztéseért.

— Ezek után a művemre fogott „középkori szellemet“ elégnek tartom csendes mosolylyal visszaútasítani.

— Köztem és Barni úr közt tehát nem az az ellentét, vajjon helyeslenünk kell S. kivégzését; hanem az: mennyire lehet Kálvint ezért felelőssé tenni. Én Kálvint a S. iszonyú *végsorsára* nézve egészen ártatlannak tartom; ellenfeleim pedig S. feladójának, bírójának, sőt egyenesen hóhérjának nevezik.

— Igen érdekes és jellemző, hogy Sz. F. először is az én középkori szellemű munkámból veszi érveit Kálvin bűnös voltának kimutatására. Ugy véli tehát, hogy *én oly együgyű és következetlen voltam, miszerint munkámból nem azt, a mit én akartam, hanem épen az azzal ellenkezőt lehet megbizonyítani*. Valóban érdekes curiosum s radikál módja a tört. igazság kiderítésének! Mit gondol Sz. F. úr, vajjon ha munkámban oly óriási következetlenségeket fedezne is fel, melyek az én történetírói hitelemet s művemet mindenestől semmivé tennék: be lenne-e ezáltal bizonyítva Kálvin bűnös volta? Ez épen olyan, *mintha Krisztus nem lenne igaz Messias*, mert Péter megtagadta őt, noha vallást tett föléle és így következetlenségbe esett.

Lássuk tehát pontonként az ellenem, illetőleg Kálvin ellen emelt vádakát.

1. Nem áll az, hogy K. Servetnek feladója, vádlója s egyszerűsmind bírása is volt. Az igaz, hogy a kihallgatásokon részt vett, azokról jegyzeteket írt, sőt Servet mentségeit czáfolgatta; de mindezt a tanács felhívására cselekedte. Maga K. bevallja, hogy az ő eszközlése és tanácsa folytán záratott el S. Elismeri, hogy az ügyet *ezen pontig* ő vitte; de határozottan nyilvánítja azt is, hogy miután S. eretnekségei bebizonyosodtak, ő a büntetésről egy szót se szólt. Servet halálítéleténél csak a bűnügyi bírák voltak jelen. Csakis annyi az igaz, hogy K. „a halálos büntetést nem eszközlötte ugyan, de mégis elnézte és nyilván helyeslette.“ (V. ö. *Kálvin élete*: 201.)

2. Sz. F. úr azt mondja, hogy midőn Kálvin Servet letartóztatását kívánta, ezáltal „a keresztyénség, sőt az emberiség felsőbb törvényét megsértette, a vendégszeretetet lábbal tapodta; az idegent elárulta s azt tette, mintha ma valaki a nála oltalmat kereső politikai menekültet a haditörvényszék kezébe adná.“

— Servet nem volt Kálvinnak vendége. Én arról meg vagyok győződve, hogy ha bármely hű honpolgár lelkében *meg van győződve* azon alaptörvényeknek helyes és igaz voltáról, a melyeken a haza boldogsága, szabadsága és békeisége nyugszik s ha ismer egy olyan embert, a ki ezen alaptörvényeket gyökerestől feldúlni akarja s e czélból izgatott mind másutt, mind épen az ő hazájában: úgy vélem, hogy ennek letartóztatását és számadásra vonását kívánni fogná Ilyen volt a Kálvin helyzete.

— Másik szempont, a melyből Kálvin Servet elleni fellépésének értékét meg lehet ítélni, annak figyelembe vétele, vajjon *nicsoda czélt akart K. ezen fellépéssel elérni.*¹⁾ Ha bebizonyítható volna, hogy mindjárt kezdetben (!) S. halálára nézett s titokban vagy nyilván e czélra működött: akkor valóban ő is felelős fogna lenni az iszonyu tényért. Ámde a dolog egészen másképen áll. A Kálvin irnokától benyújtott első kérelemlevél 38 pontjában szó sincs a halálról, csupán annyi van, hogy Servetet az államügyész fogja vád alá. Maga Kálvin elősmeri, hogy S. csekély büntetéssel megszabadult volna, *ha hajt az ő tanítására és megtér.* (!) Nem is viseltetett Servet iránt épen oly halálos gyűlöléssel, sőt az egész pör folyamán szüntelen az ő jobb útra térítésén fáradozott. Servet ellenben szent. 22-én, hihetőleg a libertinekben bízva, azt kívánta, hogy ne az államügyész, hanem maga Kálvin legyen az ő vádlója. Mint vádló, genfi szokás szerint, vettessék ő is fogságra, a mig az ügy valamelyikök halálával eldőlt. Révész, állítása szerint, erre czéllozva jegyezte volt meg műve 186. lapján: „A per egész folyamán *mindeszideig* egyetlen adat sincs, mely azt mutatná, hogy Kálvin Servet halálát kívánta; vannak ellenben számos bizonyságok, melyek azt mutatják, hogy a per *eddig (igy !)* egész folyamán halálos büntetésre nem is gondolt.“ Mennyire csudálnom és sajnálnom kell azonban, ily pa-

¹⁾ A jezsuita moralban is egyik főszempont a hasznosság elve. Finis sanctificat media!

naszr afakad Révész, hogy Sz. F. ur, egészen mellőzve azt, a mire én fősulyt helyeztem: „*mindezekéig*“, „*eddigi egész folyam*“ stb. ezt adja számba: „Kálvin a *per folyamán* halálos büntetésre nem is gondolt.“ (Már most az egészből az következik, hogy Kálvin, ha a *per* eddigi folyamán nem is, a hátralevő részén mégis csak dolgozott Servet végvesztén?... Korántsem! Kálvin életrője orthodox ügyességgel ugrik félre a sülyesztőről kevésbé veszélyes területre, a következő okoskodással: Ily eljárás *az is*, midőn aztán Sz. F. ur nagy önelégültséggel (?) felkiált: „Ime Révész úr *maga írja*, hogy Kálvin Servetet, a menekültet, a büntető törvény kezébe adta!“ Én ezt nem irtam soha, hanem irtam ezt: „midőn Kálvin s illetőleg az *egész konsistorium* (?) a do-logról, t. i. Servet Genfben létéről *hivatalosan* (?) értesült, nem késétt a syndikusok egyikénél bejelenteni Servetet s kivánni annak letartóztatását;“ és azután idéztem Kálvinnak e pontra vonatkozó saját szavait. Vessd össze ez újabb ferdítést Kálvin határozott vallomásával: „A syndikusok egyike az *én indításomra* fogságra vetette.“ „*En munkám és tanácsom folytán* vetetett jogosan fogságra.“ Kálvin élete: 180.) Hogy lehetett aztán ezen szavakból — panaszkodik ujjolag Révész — ama tételt s a mellett még eféle beszédeket is kivonni: „Kálvin Servetet felfedezte, elárulta, a vendégszeretetet lábbal tapodta“ stb., — azt csak a Sz. F. ur jó lelke tudja!...

3. Szilágyi ur az én műemből azt is formulázza, hogy Kálvin Servet ellen mint vádló lépett föl. Kihagyja azonban e pontnál azt, hogy erre a tanács *is* felszólította. Azt *sem igen* veszi figyelembe, a mit én szinte világosan kifejeztem, hogy t. i. Kálvin „*a tudománybeli derék*“ — azaz: „*főfő vádolást*“ vette át S. ellenében. (V. ö. ezt is Kálvin félremagyarázhatatlan nyilatkozatával: „*En nyiltan megvallom, hogy vádlólul én léptem fel.*“ Kálvin saját szavai. Lásd Révész: Kálvin élete. 181.) De la Fontaine (K. irtoka) stb. volt a törvényszéki vádló, — állítja tovább Révész. *Azt is bátran állítom*, hogy Kálvintól és tisztársaitól a legnyomorultabb gyávaság és a vallás iránti hűtlenség lett volna, ha a tanács felszólítására, mint vitázó felek, S. ellen bátran fel nem léptek volna. (Tehát még *erény* volt tőlük! Lásd különben az esemény eredeti előadását: „Kálvin indittatva, sőt kényszerítette érzette magát arra, a mire *különben* a tanács tagjai által *is* felszólítottatott“ stb. Kálvin élete: 183. l.)

4. Az túl van minden kétségen, hogy Kálvin a S. kivégeztetését, *annak megtörténte után*, 1554-ben, nyilván helyeslette s azt igazolni törekedett. *Hiba* csak (!) az, hogy Sz. F. ur ezen *későbbi irodalmi tényrt*, a mely különben nemcsak Kálviné, hanem tisztársaié is, a *per* folyamába csavarja s azt akarja belőle kiokoskodni, hogy K. tehát részes, tényező volt ezáltal a S. kivégeztetésében. Miként lehetett már egy 1554-ben létrejött irodalmi tény tényezője, oka egy 1553-ban, tehát *előbb* teljesen végrehajtott törvényszéki ténynek: én meg nem foghatom. (A debreczeni dialektikus itt elfelejti, hogy előbb meg azt *nem foghatta meg*, mint lehet K. 1546-beli fenyegetése „*tényezője, oka*“ S. 1553-ban, tehát hét évvel *később* történt halálának.) De már *ha épen úgy tetszik*, hát miért nem tesszük felelőssé Kálvinnal együtt az ő tisztársait:

továbbá Melanchtont, Farellt, Bullingert, Péter Martyrt és több reformátorokat, kik a S. kivégeztetését, a S. személye és tanai iránti legnagyobb utálat kifejezése mellett, mindnyájan helyeslették. Sőt miért nem tesszük felelőssé épen magát *Servet*et is, a ki irodalmi művében nyilván hirdette, hogy az eretnekeket halállal kell büntetni; nemcsak, hanem a mint láttuk, ő volt az, aki a per folyamán határozottan kijelentette, hogy vagy neki vagy Kálvinnak meg kell halnia. — *Servet* maga mondja, hogy a javíthatlan és gonoszságban megátalkodott eretnekeket — „in corrigibiles, in malitia obstinatos“, halállal kell büntetni. „*Hoc crimen est morte simpliciter dignum, et apud Deum, et apud homines.*“ *Christianismi Restitutio*, pag. 656. Epist. 28. E tekintetben *Servet* sem oly igen előzte meg tehát korát! (*Prot. Egyh. és Isk. Lap.* 1864. 917—918. 948. 986—991. 1012—1015. 1049—1051. l.)

E mesteri idézettel tette föl Révész Imre Kálvin apológiájának főfő bunkóját, mely ellenállhatatlan erővel vert le minden ellene irányzott támadást. Hátha még azt is kinyilatkoztatta volna, hogy épen magához Kálvinhoz intézte *Servet*et azt az eretnekegető 28., vagyis helyesebben 27-ik Epistolát. — A debreczeni történetiskola e fényes huszárvágása után fölöslegesnek tartjuk olvasóinkat az orthodox dialektika bukdácsoló útvesztőin tovább is vezetgetni. Elégnek tartjuk, ha az eddigi izelítő után csak velejét mutatjuk be Révész igazságkergető okoskodásának.

Igy folytatja tovább R. Kálvin-apológiáját:

Kálvin maga kérdés alatti művében (hogy t. i. az eretnekek halállal büntetendők) nyilván hirdeti, hogy a hatalomnak nem minden eretnenség ellen kell fegyverhez nyulni, csak midőn a vallás alapostól fölforgattatik, akkor kell ama végső eszökhöz nyulni. „*Servet* — K. szerint — nem mint valami szakadár (értsd: eretnek) büntettetett meg, hanem mint egy csupa istentelenségből s rettenetes káromkodásokból alakult szörnyeteg.“ (V. ö. a fennebbi nyilatkozatokkal.) Szabad legyen itt egyszerűen kérdezni, hogy van-e tehát helye azon sajátságos ingerkedésnek, hogy Kálvin szerint, vagy tán én szerintem is, az unitáriusokat, mint megátalkodott eretnekeket, halállal kell büntetni. Sz. F. ur valóban igen sokszor kedélyesen tréfálni látszik, a helyett, hogy *komolyan venné a dolgot s őszintén keresné az igazságot*.

S megfélekedzván arról Révész, hogy nemcsak „*K. életé*“-ben, hanem imént is, mint szörnyeteg gonosztevőt íteltette halálra *Servet*et, értekezni kezd most arról, hogy S. elvesztét tulajdonkép „a régi római szent birodalmi (így!) törvények“ okozták, melyeket Genf is államtörvényeinek tekintett s melyek megégetést rendelnek az eretnenségre. Itt ismét elfelejtkezik az orthodoxia ügyvéde arról, hogy Genf államtörvényeit előbbi beösmérése szerint 1541. óta maga Kálvin alkotta meg s hogy Genf polgári és egyházi törvényei „talán még nagyobb dicsőségére válnak, mint theologiai művei.“ (*Kálvin életé*. 103. — V. ö. 101—102. 50—51. 92 és 106. l.) Bár nem lesz kedvére orthodoxainknak, ki kell jelentenünk, hogy szó sincs *Servet*et halálítéletében azokról a „szent birodalmi törvényekről.“ (V. ö. *Kálvin életé*. 189—192.)

Ezek után egy futó visszapillantással Révész „az eddigi fejtegetések tartalmának velejét“ hat kérdésbe foglalja össze.

I-ső ez: Servetet felismeri Genfben nem Kálvin, hanem felismeri több genfi polgár s ezek hirt adnak Kálvinnak s a consistoriumnak. Kálvin a syndikusok egyikétől kívánja S. letartóztatását és feleletre vonatását. *Vajon a syndikus nem mondhatta volna: Uram, ezt nem tehetem; ez ellenkezik a keresztyénség s hazánk törvényeivel?* (A kérdést felelet nélkül közli Révész. Ellenébe vethetnők: Azt kívánná R. ur, hogy az egyszerű syndikus, kinek kötelessége az engedelmesség, tanítsa a keresztyénség és az állam törvényeire azt a Kálvint, ki Genfnek mind egyházi, mind világi törvényeit alkotta? V. ö. *Kálvin élete*. 101—103 és 92—101. l. Hisz épen a R. ur orthodox okoskodásai szerint a syndikustól itt csak *erény* lehetett a kész engedelmesség a főlebvaló tekintély parancsoló unszolására.)

II. De la Fontain fellép, foglal adja magát, pontokat nyújt be a tanácshoz, kérvén, hogy S. ezek felett hallgattassék ki. *Vajjon a a törvényszék nem mondhatta volna: a benyújtott pontok alaptalanok, a keresetnek semmi helye nincs. Servet bocsáttassék szabadon; bűnhődjék De la Fontain?* (Ellenébe vethetnők Révész műve alapján is: De la Fontaine „Kálvin szolgája és irtoka“ volt. A vádpontokat is „maga Kálvin tette föl.“ S mikor irtokát a tudósabb Servet legyőzte, szabadon bocsátás helyett maga a hatalmas K. lépett fel „fővádloként,“ hogy a törbe esett idegent e vakmerő támadással végleg megsemmítse. A hasztalan vádaskodó De la Fontaine épen e nyílt fellépés folytán menekült a hamis vádlóra szabott rendes büntetéstől. Lásd *Kálvin élete*: 181—183. — *Bpesti Szemle*. XVII. kt. 238. — *Prot. Egyh. és Isk. Lap*. 1864. 1083—1084.)

III. A tanács felszólítására megjelenik K. tisztársaival együtt s a tudományos kérdések felett keményen vitázik S. ellenében. *Vajjon megfosztatott-e a törvényszék a maga bírói jogától, hogy ne mondhasse ezt: Kálvin vitázott. Az igazság S. mellett áll.* (Ellenébe vethetnők: A törvényszék nem állt szakértő tudósokból. Servet egyedül állt, Kálvint paptársai segítették. Servet idegen volt Genfben, Kálvin hatalmas pártra támaszkodott. A külvilágtól elzárt foglyot ellenfelei szabadon rágalmazhatták, Kálvin pedig saját tekintélyét a szerencsétlennel szemben barátai segélyével napról-napra mesterségesen is növelhette.)

IV. Több helvét lelkészi testület s hatóság megkérdeztetik: *Vajjon nem állott-e teljes szabadságukban (!) ezt mondani: S. nem bűnös, bocsássátok őt szabadon?* (Nem állott, mert a hatalmas Kálvin nemcsak hogy haragját fejezte ki e megkérdezésért, hanem a tudakolt lelkészekhez előre írt is, csakhogy kedve szerinti feleleteket kaphasson.)

V. A vélemények mepérkeznek s egyhangulag kimondják S. bűnös voltát. *De bármit mondtak is ezek — jegyzi meg R., ki észrevette, hogy itt szófacsaráson foghatják¹⁾ — vajjon feltétlen parancsok valának-e a genfi szabad köztársaság törvényszékére nézve; avagy nem állott-e*

¹⁾ V. ö. előbbi nyilatkozatával: „Mind a nyolcz vélemény rettenetes egyhangúsággal S. *végveszedelmét* kívánta.“ *Kálvin élete*: 187.

hatalmában egyszerűen félretenni azokat? (Félre is tette azokat s épen ezért keresztyén tisztviselőhöz nem illő kegyetlenséggel máglyára ítélték Servetet. Tudvalevőleg csak az egy Basel nyilatkozott a halálos ítélet mellett. *Prot. Egyh. és Isk. Lap.* 1863. 73. 74.)

VI. A genfi törvényszék végtárgyalásra, ítéletmondásra összeül. Meghivatnak s megjelennek még a hatvan tagból álló külön tanácsnak tagjai is. A többség kimondja a legiszonyúbb büntetést. *Kálvin s a lelkészek ez ellen folyamodnak.* Sikertelenül.

Révész ez utolsó pontnál az eddigieket megkoronázó sophismával veti „a hatvan tagból álló tanács tagjaira“ S halálának felelősségét. „*Mi kényszerítette — kérdi orthodox igazságszeretettel — a törvényszéket arra, hogy ezt ne mondja: elég büntetés lesz itt a számkivetés?*“¹⁾ Az kényszerítette, felelhetnök a debreczeni dialektikusnak, hogy a kegyes Kálvin a legiszonyúbb büntetés ellen tisztársai-val együtt benyújtott kérelmében: „elevenen való megégetés helyett, *pallos általi kivégeztetést javallt.*“ (*Kálvin élete.* 193. 1) Azt hiszi már most az orthodox történetíró, hogy ha a genfi tanács Kálvin kívánsága szerint lefejezteti Servetet, nem lett volna bűnös Kálvin a Servet kivégeztetésében? Bizonyára csak épen úgy nem lett volna bűnös, mint a hogy nem az Révész ur sophismái szerint S. máglyára juttatásában.

Csaknem mulatságos ezek után a megdönthetetlen dialektikus önérzetes felszólalása: „Szabad legyen ezen tényeket s illetőleg kérdéseket az igazság minden elfogulatlan barátjának elfogulatlan figyelmébe ajánlani.“ (*Prot. Egyh. és Isk. Lap.* 1864. 1083.)

Most márátér Révész Szilágyi F.-nek „azon ellenezéseire,“ melyeket nem az ő munkájából vett Servet ügyére nézve.

Megtudjuk itt azt, hogy a Kálvin-ünnepet megelőző estén Barni urék szolgálai is kiragaszthatták Genf utczáin S. halálítéletét. Ez tehát nem lehet Nemezis, sem büntető közvélemény.

Megtudjuk, hogy Kálvin festvére, Antal, egyetlenegy óráig sem volt S. vádlója. Csupán csak kezesül állott elé a vádló De la Fontaineért. E kezeséget is csupán csak egy napig kellett vinnie.

Megtudjuk, hogy S. bűnös, a miért elszökött a viennei inquisitio börtönéből. Várnia kellett volna e szökéssel, a míg legalább is ítéletet nem mondanak reá, mert nem tudhatta: hátha fölmentik őt a kegyes inquisitor atyák, a kit K. mint szörnyeteget elítélhetett.

Megtudjuk, hogy a Kálvin által összeirt vádpontokban nem fordulnak elő személyes sérelmek, mert csupán csak a 37-ik p. olyan.

Megtudjuk, hogy a bibliaihletés tana volt vakmerőn megtámadva, midőn Servet Mózes ellenében a szentföld kopár voltát föl meri említeni.

Megtudjuk, hogy a helvét egyházak megkérdezését, a genfi tanács emberi lépését, Kálvin csak eleinte ellenezte. Ellenezte, mint udvariatlan alkalmatlanságot, mit a genfiak az ügy oda terjesztése által felebarátaiknak okoztak. „Ellenezte, mint látszik annyiban is,

¹⁾ V. ö. Servet csak átutazó és nem Genf polgára.

mert úgy gondolta, hogy ez a genfieknek ő iránta s a többi lelkészek iránti bizalmatlanságát mutatja.“ Így ír Kálvin sept. 7-én Bullingerhez Zürichbe. De „két hét alatt minden ellenzéssel felhagyott s Servet és a genfiek szándékába örömmel beleegyezett.“ (Mert nem tudta — tehetjük hozzá — e szándék végrehajtását megakadályozni s mert e két hét alatt befolyásos barátjait a különböző helyvét városokban a Servet-ügy felől tetszése szerint informálta.) Hogy Kálvin a megkérdezett helyvét városokra erkölcsi nyomást is gyakorolt, az Révész előtt igazolva nincsen. Ő, a maga részéről, Bullingerre és Sulzerre nézve sem talál ama levelekben legkisebb erkölcsi nyomást sem.

A maga részéről Servetet sem tartja Révész halálra érdemesnek, csak pl. számkivetésre (!) lett volna méltó.

A praedestinatio felett vitázni nem akar. Nem dicsőítette ő e tant. Sőt kimondotta, hogy az „*Kálvin által felfogott és megállapított mivoltában túlzás és a lelkek megnyugtására nem szükséges.*“¹⁾ Azt azonban most is állítani meri, hogy ezen tant csupán csak a dialektika fegyvereivel *aligha* képes lenne valaki megdönteni. (*Prot. Egyh. és Isk. Lap.* 1864. 1080—1085. 1117—1120.)

A praedestinatio s így a valódi kálvinizmus elvetése után²⁾ Révész Imre még e sokat mondó kijelentést teszi:

— Végül megjegyzem, szándékosan tettem azt, hogy a Servet ügyének tárgyalásánál *minden ponton magukra a közvetlen forrásokra*

¹⁾ V. ö. a praedestinációról a I. fejezetben felhozottakkal.

²⁾ V. ö. Ez amaz *elhírhető* elővégzeti, praedestinációi tan, mely *Kálvin munkáinak megkülönböztető ismervét képezi.*“ *Prot. E. és Isk. Lap.* 1864. 643—644. Megerősíti felfogásunkat maga Révész Imrénének fia is, ki az orthodox kálvinizmust megtagadó atyjáról a *Dunántúli Prot. Lap* 1890. 194. lapján a fennebiekkel megegyezően nyilatkozik. Lásd szavait röviden az I. fejezet 10. és 11-ik idézetében. V. ö. Révész Imre további érdekes nyilatkozatával. *Figyelmező.* 1872 179. „Esküformákban már (t. i. lelkési és tanári), a melyeket saját egyéni felfogásom és meggyőződésemszerént fogalmaztam, a *helvéhítvalláshoz való korábbi erős lekötötést mindennütt elhagytam.*“

Maga Kálvin a leghatározottabban kárhoztatja és elítéli a Révész-féle vélekedést. (*Institútio* III. kv. 21. r. 4.), mely szerinte istentelen istenkáromlás s nem egyéb, mint az *igaz tudománynak gyalázatos rágalmazása és szidalmazása.* A mi mindenek fölött érdekes, Kálvin habozás nélkül egybeköti a praedestinatio megtagadását a Révész uréktól számkivetésre ítélt Servet-féle eretnkséggel. (L. u. o.) „Ez öröktől fogva való eleve meglátást, a mely által az Isten némelyeket az életnek reménységére veszen fel, némelyeket pedig az örök halálnak juttat, *eyytaljában csak egy hív keresztyén sem tagadhatja.*“ (*Instit.* III. kv. 21. r. 5. Szenci fordítása.)

Az *Institútio* III. könyve 21-ik részének végén azt állítja még, hogy „sok gazságokat költöttek a bolond emberek az örök elválasztásnak felforgatására.“ A 22-ik részben pedig *semmikép' el nem szenvedhetőknek* jelenti ki, hogy a tudatlank és *hazugok* oly értetlenül mardossák ez üdvösséges tudományt. „Arra feleljenek meg énnekem — fordul ezekhez a hamis apostolokhoz az ő „magasztos, dicső“ — Krisztusi szelidségével — arra feleljenek, hogy miért lettek ők emberré és nem lettek ökörré avagy számárrá. (Cur homines sint magis quam boves aut asini, quum in manu Dei esset canes ipsos fingere.) Mert az Isten szabad volt velök: akár ebekké is teremthette volna őket!“ . . .

hivatkoztam. Így ítélheti meg az olvasó, hogy nem alap nélküli, a mi-
ket állítottam s hogy nem *ad terrorem populi* említettem az előszóban,
hogy Kálvin műveit és levelezését is használtam s végre, hogy mily
méltatlanok és alapnélküliek azon vádak, melyeket Barni és Szilágyi
urak *Kálvin dicső, magasztos jelleme ellen emeltek.*

— Igenis, én dicső, magasztos jellemnek tartom Kálvint, a nél-
kül, hogy szentnek s korának gyarlóságaitól minden tekintetben
megszabadultnak tartanám. De azt is jól tudom, hogy épen az oly ke-
mény, bátor és határozott jellemek, mint Kálvin is, soha sem lesznek
szenvedélyes gyűlölők és rágalmazók nélkül. És ezen gyűlöltetés és rá-
galmaztatás sokkal inkább dicsősége, mint gyalázatja Kálvinnak. Jaj
volna neki is, *ha minden ember jót mondana ő felőle.* (U. o. 1184—
1185. lap.)

(Ötödik közlemény következik.)

KANYARÓ FERENCZ.

Egy volt jesuita a jesuita rendről.

„On n' est jamais trahi que par les siens,“ mondja a franczia. Más szavakkal, magyarul mondva ez annyit tesz, mint: Isten óvjon tulajdon barátaitól! Így kiálthat föl most a jesuita rend és vele együtt az egész ultramontán katholicizmus. A jesuita rend ugyanis még nem nagyon régen látszólag egy oly halálíg hű és nagy befolyású barátot birt, kire méltán büszke lehetett. Neve: *gróf Hoensbroech Pál*. Ez a gróf nagytekintélyű kath. családnak sarjadéka, melyben a Jézus társasága iránt való tisztelet öröklődött. Pál gróf 26 éves korában, midőn letette a jogtudományi szigorlatokat, lépett a jesuita rendbe. Az 1889. és 1892. évek között azok élén harczolt, kik azt akarták, hogy a rend ismét visszahivassék Németországba; és könyvek, folyóiratok és röpiratok arról tanuskodnak, hogy ő volt a rendnek egyik leglelkesebb védője, kinek szive telve vala erős meggyőződéssel... Még a múlt évben hevesen támadta meg a protestáns theológiát „Krisztus és Antikrisztus“ című iratában, melyre rá akarta sütni a keresztény ellenesség bélyegét. És most, midőn 13 évig volt a rendnek hive, egyszerre kilépett a hű barát a Jézus társaságából, melynek vagyonát ajándékozta s saját kezével gyógyíthatlan sebeket ütött annak testén, melyet azelőtt mint csoda s nagy-szerű intézményt szeretett és tisztelt.

Május első napjaiban a világ legtöbb lapjaiban egy cikket tett közzé, melyben a közönséget azokról az okokról értesíti, melyeknél fogva szakítania kellett szerzetesi fogadalmával. Tulozás nélkül el lehet mondani: protestáns ember nem emelt még oly súlyos, megsemmisítő vádakot a jesuita rend ellen, mint ő, ki eddig annak előharczosa volt. És ez oly időben történt, midőn az ultramontanok azt a reményt táplálták szívükben, hogy sikerülend a jesuitákat Németországba nagy diadallal ismét visszahelyezni és népeit velük boldogítani! — On n' est jamais trahi que par les siens! — Hoensbroech a jesuitáknak cikke által tett eme szolgálataért nyomban a kellő jutalomban is részesült, t. i. ki lett közösítve az egyházból és pápai átokkal lón sujtva.

Mi indította azonban a grófit e fontos és rendjére nézve éppen nem óhajtott lépésre? Hogy ezt megtudjuk, legjobb lesz, ha őt magát beszélgetjük.

Mindenekelőtt azzal vádolja a jesuita rendet: *hogy az elnyomja, sőt bizonyos fokig megsemmisíti, az egyes ember jellemét*, mi más szavakkal annyit jelent: a jesuita többé nem szabad lény, hanem